

Ақмарал Ибраева, М. Қозыбаев атындағы СҚМУ профессоры, тарих ғылымдарының докторы, Қазақстан ұлттық жаратылыстану Ғылымдары академиясының академигі

Сананы серпілтудің жолдары

Кеңестік өктем саясаттың құрсауынан босап, жарқын болашаққа бет алған еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізгеніне ширек ғасырдан астам уақыт өтті. Халқымыздың ақ түйенің қарны жарылғандай, ақжарылқап күн кешуі - егемендіктің өлшеусіз сыйы.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың салиқалы саясаты мен көрегендігінің арқасында тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы қиындықтар мен қайшылықтардан сүрінбей өтіп, бүгінгідей мамыражай күнге жеттік. Оған арқау болған Мемлекет басшысының жыл сайынғы Жолдауларындағы, бағдарламалық мақалаларындағы елімізді дамытуға негізделген басым бағыттар мен атқаруды қажет ететін міндеттер. Қазіргі таңда Қазақстан буыны қатайғаң іргесі берік мемлекетке айналып, әлем сахнасынан өзінің лайықты орнын алды. Ел газеті "Егемен Қазақстанда" жарық көрген "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" атты мақаласында да Елбасы кемеліне келген мемлекеттің бүгінгі жаһандану үдерісіндегі өзіндік болмысын сақтап қалу мақсатында қоғамдық қажеттіліктен туындап отырған өзекті мәселелерді көтерген болатын. Қазақ халқының жүрегіне жылы тиген бұл мақаланы Елбасының еліміз тәуелсіздік алған алғашқы жылдардан бастап қазақтың жаңа дәуіріндегі талай терең толғаныстары мен тынымсыз ізденістерінің жемісі деп қабылдағанымыз жөн болар. Ұлтымыздың терең тарихы, мемлекетіміздің өркендеу жолдары, тіліміздің, бүкіл рухания-тымыздыңтағдыры, тағы басқа ұлт-тық құндылықтар мәселелері ешқашан Елбасының назарынан тыс қалған емес. Құндылығы зор пікірлер бүкіл Алаш жұртын елең еткізіп, теледидар бағдарламаларында, газет-журнал беттерінде қызу талқылануда. Қоғамның барлық мүшелері пікірлерін білдіріп, көзқарастарын ортаға салуда. Әсіресе, мақаладағы қоғамдық сананы рухани жаңғырту бағытындағы қоғамдық-гуманитарлық ғылымдардың рөлін күшейту, олардың қағидаттарын ұстану арқылы болашақ ұрпақты тәрбиелеу мәселелері ғалымдар мен мамандарды елең еткізбей қоймады.

Бұрмаланған тарихымызды қалпына келтіру, тілімізді құқықтық кеңістікке шығару, ұлттық санамызды бодандық өзгіден еркіндікке өрістету, жазықсыз жазаланған ұлт зиялыларының есімдерін қайтару сияқты толып жатқан міндеттерге жол ашуға Президент бастамашы болып отыр. Өткенге көз жүгіртсек, жас мемлекетті аяғынан тік тұрғызып, елдің еңсесін, тұрмысын көтеру мақсатында қисапсыз қиын түйіндерді шешіп, қазақ деген ұлтты әлемге таныта жүріп, ұлтымыздың жан дүниесінің, санасының дүние-танымының өсуіне өркендеуіне айрықша мән бергені айғақ. Ол толғаныстары Елбасының шығармаларында жүйелі түрде баяндалып келеді. Мәселен, 1999 жылы жарық көрген еңбегінде Нұрсұлтан Әбішұлы: "Тарихтың бізге бұйыртқан сыбағасына жеңіл-желпі қарауға болмас. Уақыт дегеніңіз жүрдек, мандай тіреген мың сан сұраққа әрі дәл әрі жылдам жауап беру қажет. Сол сұрақтардың ішіндегі ең маңыздысы ұлттық пәтуа - бірлік болса керек. Әрине, экономиканы жаңаша жүргізу де, сыртқы саясат та, қорғаныс мәселесі де мәнді. Алайда, осы жерде біздің жүрегімізді басқа бір гәп тербейді, атап айтсақ - ұлттық сана, яғни ұлттың жан-жүрегі не күйде деген мәселе", - деп ой қозғайды. Халықтың көкейіне сенім мен үміттің нәрін ұялата бастаған тоқсаныншы жылдардың соңында жарық көрген осынау тебіреніс әңгімеміздің өзегіне айналған мақалада да жалғасын тауып отыр.

Елбасы өз мақаласында жауап-көршілігі жоғары бірегей ұлттың қалыптасуы, қоғамдық сананың өзгеруі сынды маңызды мәселелер төңірегінде өз көзқарастарымен бөліседі. Бұл бағытта қоғамдық сананы жаңғыртудың қомақты міндеттері тайға таңба басқандай керсетіліп, еліміздің дамуын жаңа деңгейге кетеретін тың мүмкіндіктер айтылған. Мақалада кетерілген негізгі идея, жаңа тұрпатты жаңғырудың басты шарты

ұлттық кодынды сақтай білу деген қағидамен алынып отыр. Жан-жақты зерделей келсек, тамыры тереңге жайылған ұлттық рухани құндылықтарды сақтап, жаңғырту болашаққа қадам басулардың негізгі баспалдағы екенін түсіну қиын емес.»...Рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды. Бұл- тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы»,-деп атап көрсетті Елбасы.

Елбасымыз мақалсында жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың негізгі міндеттері айқындалған. Бұл орайда еліміз тәуелсіздік алғаннан бері мақсатты жұмыстардың жүзеге асырылып жатқанын айтқан орынды. «Мәдени мұра», «Халық-тарих толқынында» сияқты мемлекеттік бағдарламалардың аясында қыруар жұмыс жүргізілді., нәтижесінде мемлекетіміздің қоржыны баға жетпес құндылықтармен толықты. Қоғамдық-гуманитарлық және әлеуметтік салаларды зерттеп жүрген ғалымдарымыз алыс-жақын шетелдердегі беделді мұрағаттардан төл тарихымызға қатысты құнды деректер жинады.

"Мәдени мұра" бағдарламасы тек ТМД елдерінде ғана емес, сонымен қатар алыс шетелдерде де аса жоғары бағаланды. Қазақстанның тарихи және мәдени мұрасының АҚШ, Германия, Тәжікстан, Иран, Египет, Украина, Қытай, Беларусь және басқа да мемлекеттердегі таныстырылымы үлкен қызығушылық тудырды. Бағдарламаны іске асыру барысында ұлттық мәдениеттің сан ғасырлық тәжірибесін қорыту және зерттеудің тұтас жүйесі құрылды. Елдің жаңа тарихи-мәдени ландшафтының қалыптасуына игі әсерін тигізді. Бағдарламаның шеңберінде бір жағынан мәдени құндылықтарды қалпына келтіру және сирек кездесетін бағалы нәр-селерді жинақтау жөніндегі жұмыстар жүргізілсе, екінші жағынан - "ақтаңдақтармен" таңбаланған тарихымыз тұтастай қайта қалпына келтірілді. Бағдарлама аясында 51 тарих және мәдениет ескерткіші жаңғыртылып, Қазақстан аумағындағы 39 қалашық, қоныс, тұрақ пен қорғанда археологиялық зерттеу жұмыстары жүргізілді. Дамаск қаласында Әл-Фараби кесенесі мен этномәдени орталығын салу, Сұлтан Бейбарыстың кесенесін және Каир қаласындағы мешітін қайта жаңғырту жөніндегі жұмыстар атқарылды. Маңызды жетістіктердің бірі Қожа Ахмет Яссауи кесенесі мен Тамғалы археологиялық кешені сияқты екі ғажайып ескерткіш ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік мұралар тізіміне енді. Облыс орталығында осы бағдарлама аясында бой көтерген «Абылай ханның резиденциясы» мұражай кешені қасиетті Қызылжар өлкесінде ту тіккен бабамызға деген құрметті еселейді. Тарихи ескерткіштерді, ғимыраттарды тұрғызып, ел игілігіне беру бар да, оларды заманның қажетіне, адамдардың дүниетанымына сай дамыту бар. «Абылай хан резиденциясы» мұражай кешені тарихи ескерткіш ретінде әлі де болсын жетілдіруді қажет етеді.

Мақалада айтылған қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру мәселесі көңілге өте қонымды. Әліпби дегеннің өзі – тілінің негізгі дыбыстарына арналған таңбалар жиынтығы ғой. Алғаш рет 1924 жылы Орынбор қаласында өткен қазақ ағартушыларының (Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханұлы, Елдес Омарұлы, Міржақып Дулатұлы, Халел Досмұхамедұлы, Нәзір Төрекұлұлы, Телжан Шонанұлы, Мұхтар Мырзаұлы, Манан Тұрғанбайұлы, Мұхтар Саматұлы, Молдағали Жолдыбайұлы, т.б.) бірінші съезінде қазақша пән сөздер мәселесі, ауыз әдебиет үлгілерін жинау шаралары, ғылыми және оқытуға арналған кітаптарды шығару, бастауыш мектептің бағдарламаларын дайындау мәселелерімен қатар жазу ережелері, әліпби мәселесі де қаралды.

Латын әліпбиіне көшу туралы қазіргідей екіұшты пікір сол кезеңде де болған. 1927 жылы латын әрпін алу жолындағы бұл білімпаздардың арасында болған айтыс-тартыстар "Жаңа әліппе жолында" деген кітап болып құрастырылды. Онда латын әліпбиіне қатысты М Мурзиң Ә Байділдин Т Шонанов, В Бартольд, Н Шмариң Л Жирков, Жозе және тағы басқа ғалымдар мен зиялылардың ой-пікірлері топтастырылды.

Бағамдап қарасақ латын әліпбиін әлемнің дамыған елдерінің біразы қолданады. Ағылшын, неміс, француз, түрік тілдері барлығының пайдаланып отырғаны - латын әліпбиіне негізделген жазу Кеңестік бұғаудан босағаннан кейін түркі халықтарының біразы латын әліпбиіне көшіп кетті. Әуелгі көшті Өзбекстан бастап, Түркіменстан мен

Әзірбайжан жалғастырды. Халықтың санасында әбден қалыптасқан әліпбиден екінші әліпбиге көшу оңай шаруа емес. Ол мол қаржы мен халық санасының дайындығын қажет етеді. Осы жайттарды ескермеген елдер экономикалық дағдарысқа ұшырады. Ал Елбасымыздың латын әліпбине 2025 жылы көшу туралы тапсырмасы - өзге мемлекеттердің тәжірибелерін, экономикалық тиімділігін саралаудан туған ой деуге болады.

Компьютердеп жазу графика-сының негізгі драйвері латын тілі екенін баршамыз білеміз. Одан өзге латын әліпбиі емірдің барлық саласында қолданылады. Барлық дәрі-дәрмек атаулары, математика, физика, химия, формулалары, көптеген терминдер, мамандықтарға қатысты ғылыми әдебиеттер латын әліпбиімен байланысты екені де анық. Латын графикасын қолданатын барлық елдердің әліпбиіндегі әріп саны тілдегі фонемалар санынан әлдеқайда аз болуы да оның жетістігі болып табылады. Латын әліпбиінде әртүрлі диакретикалық таңбалар (нүкте, қос нүкте, сызықша, айшық, дәйекші, т.б.) яғни қосымша белгілер арқылы көптеген елдің барлық фонемалары латынның 26 таңбасымен ғана белгілену жазу үнемділігін танытатын тиімді әліпби дәрежесіне жеткізіп отыр.

Жазуға қойлатын басты талап лингвистикалық (тілді дәл жеткізу) бағытта ғана емес, техникалық жағдайларға (баспа ісі, компьютер, телефакс, интернет, т.б.) да сай болуы керек. Қазір латын әліпбиі осы талаптар биігінен де көрінеді, сондықтан оның бұл артықшылығын ескеріп, әлемнің озық елдері игілігін көріп, көпшілігі қолдап отырған латын әліпбиіне көшу заман талабы.

Екіншіден, латын әліпбиіне оралу-қазақ тілінің халықаралық дәрежеге шығуына жол ашады. Компьютерлік жаңа технологиялар арқылы халықаралық ақпарат кеңістігіне еркін кіру жеңілдейді. Қазақ халқының алға жылжыуына, жаңа заман талабына сай өсіп-өркендеуіне үлес қосары сөзсіз. Латын әліпбиіне көшу қазіргі жаһандану заманындағы технологиялық ортаның, өзіндік ерекшеліктеріне байланысты туындап отырғанын да Елбасы жан-жақты дәйектеп берді.

Мақаладағы осы өзекті мәселе-нің лайықты жалғасы іспеттес тағы ерекше тоқталуды қажет ететін тұсы - "Туған жер" бағдарламасы. Біздің облысымыз "елдің шетінде, желдің өтінде" орналасқан. Өңіріміз табиғи-жағрафиялық жағынан алғанда экологиялық таза өнімдерге бай. Оларды өндірістік қажеттіліктер мен адамзат тіршілігіне пайдалануға әбден болады. Осы мүмкіндіктерді университет ғалымдары тиімді пайдаланып, нәтижелерін өндіріске еңгізу бағытында қыруар жұмыстар атқаруда. Өзім тарихшы ғалым болғандықтан, өңір тарихына қатысты зерттелуі кенже қалған мәселелерді жан-жақты қарастырып алдағы уақытта ғылыми монографиялар мен мақалалар жариялауды, алыс-жақын шетелдерден еліміздің, өлкеміздің тарихына қатысты құнды жәдігерлер мен деректерді әкелуді жоспарлап отырмын.